

Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: ADATA

Dainius RAZAUSKAS

Mitiniam vaizdynui priklauso ne tik mitinės būtybės (dievybės) bei akivaizdžiai mitologiniai vaizdiniai (kaip antai reinkarnacija, ar sielų pergimimas), bet ir bet kokie, iš esmės visi pasaulio daiktai – kaip mitinio pasaulėvaizdžio dėmenys. Todėl šįsyk straipsnio objektas – adata ir jos simbolika baltų tradicijoje. Tikslas – remiantis šaltiniais (istoriniais, tautosakos bei tyrinėtojų darbais), aptarti mitines ar bent jau perkeltines, metaforiškas adatos prasmes. Metodas – aprašomasis ir iš dalies struktūrinis (nes ir aprašant duomenis tenka klasifikuoti, o tokia klasifikacija neįmanoma be pirminės struktūrinės analizės). Išvada: net ir toks, atrodo, menkas buitinis daiktas kaip adata turi savo vietą mitiniame pasaulėvaizdyje, tuo parodydama jo integralumą, arba visa apimantį pobūdį.

Prasminiai žodžiai: adata, baltų mitologija.

Nors žalvarinės, paskui geležinės adatos baltų kraštuose, žinoma, negali būti senesnės nei atitinkami metalai, iš kaulo jos gamintos nuo neatmenamų laikų (kaulines adatas ir jų pakeitimą geležinėmis antai dar mena baltarusių padavimai III, 80: Nr. 96), todėl ir kai kurie su adata susiję religiniai papročiai bei mitiniai vaizdiniai gali būti gerokai seni.

Istoriniuose šaltiniuose adatą pirmasis pamini Jonas Maleckis-Sandeckis, kalbėdamas apie sūduvių (?) laidotuvių papročius (1551 m.): *Post lamentationem dantur cadaueri munuscula, nampe, mulieri fila cum acu...* „Užbaigus raudą, numirėliui duodamos dovanėlės: moteriai – siūlai su adata...“ BRMŠ2, 206, 211. Aleksandras Guanjinis (XVI a.) apie prūsų ir kuršių (ir lietuvių?) laidotuves rašo: *A gdy niewiastę grzebią, nici i igłę do niej wkładają do grobu...* „O kai laidoja moterį, į kapą jai įdeda siūlų bei adatą“ BRMŠ2, 483, 495. Kone pažodžiui ir Motiejus Strijkovskis, aprašydamas Sembos gyventojų laidotuves (1582 m.): *A jeśli niewiastę pogrzebują, tedy jej włożą nici i igłę...* „O jei laidoja moterį, tai įdeda siūlų ir adatą“ BRMŠ2, 517, 550. Irgi apie 1582 m. Jonas Lasickis, kone pažodžiui kartodamas Maleckį-Sandeckį, apie sūduvių, kuršių, žemaičių bei lietuvių laidotuvių apeigas rašo: *Lamentatione absoluta, dantur cadaueri munuscula, mulieri fila cum acu...* „Užbaigę raudą, duoda mirusiajam dovanų: moteriai siūlų ir adatą“ BRMŠ2, 589, 602; Lsc, (32), 50. 1679 m. minėtus autorius kartoja Christophoras Hartknochas: *Tum*

dabantur munuscula defunctis, nimirum mulieribus filum cum acu... „Paskui mirusiesiems būdavo dedamos dovanos: moterims – siūlų su adata“ BRMŠ3, 85, 89. Pasakodamas apie latvių laidotuves, Paulius Einhornas (1627 m.) irgi kaip įkapes mini adatą su siūlais, tik papildomai paaiškina tai neturtu ir nebeskiria lyčių: *Vnd habe ich es selber von armen Leuten gehört, das sie erzehlet, wie sie in der grossen Thewrung so Anno 1601 allhie im Lande einfiel, die jhrigen begraben, vnd keinen Vorrath gehabt, an Kleidunge, Gelt vnd anderen Sachen, jhnen mit zugeben: Da haben sie jhnen Nateln vnd Zwirn mitgegeben oder beygeleget, das sie in jenem Leben, die alten zerrissene Kleider außbessern möchten, damit sie nicht für Gott dem Herrn, den Heiligen Engeln vnd anderen Seelen nackend vnd bloß herein gehen dürffen* „Aš pats girdėjau neturtingus žmones pasakojant, kaip jie per didįjį badmetį, kuris ištiko visą šį kraštą 1601 metais, laidoję saviškius neturėdami jiems nieko įdėti – nei drabužių, nei pinigų, nei kitokių daiktų; tada įdėdavę jiems adatų ir siūlų, kad aname gyvenime galėtų susilopyti savo senas sudriskusias drapanas ir nereikėtų pasirodyti Viešpaties Dievo, šventųjų angelų ir kitų vėlių akivaizdoje visiškai nuogiems“ BRMŠ3, 584, 595. Paskui tas pats autorius dar trumpai priduria, jog velioniui į karstą latviai dėdavę „pinigų, žiedų, adatų, sidabro, papuošalų ir panašių daiktų“ (*Geld, Ringe, Nateln, Silber, Geschmeide vnd dergleichen dinge*) BRMŠ3, 607, 617. O štai Adomas Olearijus 1647 m. liudija adatą su siūlais buvus įdėtą į karstą velioniui vyrui: *Ein Priester auff zum Dorffe bey Riga berichtete, dass ein Lettisch Weib zu der Leiche jhres Mannes, als der hätte sollen begraben werden, Natel vnd Zwirn ins Sark geleget* „Vienas kunigas pasakojo, kad kaime netoli Rygos latvė, laidodama vyrą, įdėjusi į karstą adatą ir siūlų“ BRMŠ3, 678, 679. Ir vis dėlto ankstyvesnieji šaltiniai aiškiai teigia adatą su siūlais buvus būdinga, kone išskirtine moteriška įkape.

Be to, su moterimi adata susijusi ir dėl ypatingo „moteriško ženklų“ – skylutės siūlui verti; iš **tautosakos** plg. atvirai seksualinio pobūdžio mįslės: *Ji daili, smaila, nepalaižęs neįkiši* ^{StdST, 161}; *Laiba panelė, mažutė skylėlė: penki turi, penki duria* ^{Lts5, 618: Nr. 7135}; *Duria – skauda, o vis nori* ^{MS, 9}; taip pat latvių: *Pavelk pavelk – nobučo* „Patraukia, patraukia – pabučiuoja“ = adaton veria siūlą ^{LTM, 43: Nr. 95}.

Adatos skylė siūlui verti prilyginama ir apskritai užpakaliui, išeinamajai angai, kaip kad frazeologizme *per adatos subinę lįsti* „patekti į keblią padėti“^{FŽ, 2}, ir pavadinama žodžiais *subinė (Didelė subinė, greit įversu siūlą* Kuršėnai, Šiaulių r.; *Ta adata tura didelę subinę* Saugos, Šilutės r.), *šikinė (Nematau gerai šikinės ir siūlo negaliu invert* Utena), *šikna (Siūlas storas, o šikna maža – ir neinveriu* Alytus)^{LKŽ14, 24, 758, 761}.

Mįslėse adata dažnai tiesiog prilyginama *m o t e r i a i*: *Maža moterėlė visą svietaį apdengia; Viena bobelė visą svietaį apsiuva; Maža bobikė visą svietaį aprėdo; Maža žmonelė bebėgiodama visą svietaį aprėdo; Maža panelė visą svietaį rėdo; Plona plona panelė visą svietaį apdaro; Plika panelė visą svietaį aprėdo* ir pan. (mįslė labai populiarai, užrašyta, pradėdant XVII a. pabaiga, apie 500 variantų^{BfA, 151}); arba gyvulio *p a t e l e i*: *Plieno avelė, linų uodegėlė; Kiaulė geležinė, uodega lininė; Gelžies kiaulė, linų uodega; Kiaulė liną velka; Geležinė kumelaitė, kanapinė uodegaitė; Geležinė kumelaitė, lininė uodegaitė; Geležies kumelėlė, linų uodegėlė* (nors kartais, tik daug rečiau, ji prilyginama ir *v y r u i*: *Senio seneliuko plieno kailiniukai, linų uodega*; arba gyvulio *p a t i n u i*: *Geležinis meitėlis, kanapinė uodega*) = adata su siūlu^{GrgLLM, 129: Nr. 889–895; LTs5, 617–618: Nr. 7119–7136; MS, 8–9; StndST, 161; DkŽT2, 322: Nr. 1624–5; SbaED, 288: Nr. 673; BILTS1, 211: Nr. 6; LKŽ10, 224; LKŽ12, 632}. Panašiai latvių – *m o t e r i a i*: *Gara gara jumprava ar vienu aci* „Aukšta aukšta panelė viena akimi“; *Maza maza sieviņa apģerb visu pasauli* „Maža maža moterėlė aprenčia visą pasaulį“ = adata; gyvulio *p a t e l e i*: *Dzelzu (Tērauda, Sudraba) cūciņa, linu astīte* „Geležinė (Plieninė, Sidabrinė) kiaulytė, linų uodegytė“; *Dzelza (Tērauda) ķēve, lina aste* „Geležinė (Plieninė) kumelė, lino uodega“; *Dzelza gotiņa (Dzelzs aitiņa), pakulu astīte* „Geležinė karvytė (Geležinė avytė), pakulų uodegytė“; *Pelēka pele, linu aste* „Pilka pelė, linų uodega“ (atitinkamai *v y r u i*: *Dzelzs vīriņš, pakulu bārdziņa* „Geležinis vyrukas, pakulų barzdukė“; *Sprīdi garš vīriņš, olekti gara bārda* „Vyrukas sprindžio, barzda uolekties“ [beje, būdingas nykštuko apibrėžimas]; gyvulio *p a t i n u i*: *Dzelzs suns linu asti* „Geležinis šuo linų uodega“) = adata su siūlu^{LTM, 41–42: Nr. 86, 88, 90, 93, 94}. Panašiai baltarusių: *Маленька бабушка ўвесць свет адзявае* „Maža bobulė visą pasaulį aprenčia“ = adata; *Воўк жалезны, а хвост льяны (канопляны)* „Vilkas geležinis, o uodega lininė (kanapinė)“; *Свіння жалезна, а хвост канопляны* „Kiaulė geležinė, o uodega kanapinė“; *Бегла свінка, шэранька спінка, а хвост ільняны* „Bėgo kiaulytė, pilka nugarytė, o uodega lininė“ = adata su siūlu; *Цераз каня і быка свіння лён цягне* „Pro arklį ir jautį kiaulė liną velka“ = batus siuva^{Згді, 182–183: Nr. 1858, 1861, 1866, 1870, 1879} ir pan.

Kadangi dažnu atveju siūlas adatoje, kaip matyti, yra lininis, tai suprantamas darosi ir tikėjimas, kad *Adatą skolinti be siūlo negalima, nes linai nederės*^{SbaED, 385}.

Adatos naudotos burtams. Tikėta, kad adatų prismaigstyta ir po slenkščiu pakištas kamuolėlis šeimoje galys sukelti nesantaiką: *... Tas kamulielis adatų prikaišiots ir pakišts po slenkstė, kad tarp savės bartumės* (Žemačių Kalvarijā, Plungės r.)^{BikND, 186}. Kita vertus, adata nuo burtų ir saugojo: *Jeigu adata skersai rūbų indurta..., burtinykas negalės paburt*^{BsJK, 367: Nr. 8}. Baltarusiai, košdami pieną pro koštuvą su įsmeigta adata, susigrąžindavo raganų atimtą pieną; be to, Baltarusijoje adata buvo svarbus jaunosios kraičio įnagis, padedantis „susiūti“ naują šeimą^{Bm, 203}.

Adata, suprantama, gali eiti siuvimo metonimu, kaip kad frazeologizmuose, patarlėse bei priežodžiuose, nors dažniausiai ji reiškia šiaip ką nors mažą, smulką, menką, nežymų, nereikšmingą^(BfA, 144) (plg. adatos-įkapės paaiškinimą neturtu) ir, beje, dažniausiai priešpriešinama arkliui ar kumelei (plg. adatos tapatinimą kumelei mįslėse): *ant adatos galiuko „labai mažai“; nuo adatos ant arklio; nuo adatos ant kumelės „apie besipratinantį vogti“* ir pan.^{FŽ, 2}; *Moma gali devynetaį vaikų adata išpenėt, o tėvas – nė šešiais žirgais vieną; Tėvas adatą vogė, sūnus – kumelę; Adatos nepavogęs, arklio nevogsi; Pradėjęs nuo adatos, užsės ir ant arklio; Pradeda adata, baigia arkliu; Nuo adatėlės – ant kumelėlės; Nuo adatos ant kumelės žergia; Tu nuo adatos ant arklio užsėsi; Iš adatos vežimą priskaldė; Kalė kirvi, nukalė adatą; Iš adatos kirvio nepadirbsi; Vįrai susibarė dėl adatos* ir pan. (nors štai *Su maža adata didelius kailinius pasiuva*)

^{LPP1, 92–97; LTs5, 152, 157, 289, 312, 367: Nr. 1304, 1392, 3691–3, 4097, 9, 4103, 5067; GrgPP, 109–110: Nr. 2, 3; PPr, 128, 189, 352, 222; BILTS1, 230, 232; LKŽ1, 18; LKŽ12, 634; BizLRD, 193: Nr. 1; BfA, 141–143, 145–149}. Panašiai latvių: *No adatas pie zirga* „Nuo adatos prie arklio“; *Kas zog adatu, tas zog zirgu* „Kas vagia adatą, tas vagia arklį“; *No adatas (ie)sāk, ar zirgu beidz* „Pradėjo adata, baigė arkliu“; *Adata aizved zagli pie zirga* „Adata nuveda vagį prie arklio“; *Ļauns (Pikts) cilvēks no adatas pillu vezumu pēskalda* „Blogas (Piktas) žmogus iš adatos pilną vežimą priskaldo“^{GrgPP, 110:}

^{Nr. 3; BfA, 142, 146; LSP, 161: Nr. 2779}. Be to, *Ar adatu karu neizkarosi (neapkausi)* „Adata karo nenukariausi“; *Ar adatu ceļu nemērī* „Adata kelio nematuoja“; *Ar adatu jūras nesarauksi* „Adata jūros neužrauksi“; *Ar adatu jūras nesasildīsi* „Adata jūros nesušildysi“^{LSP, 107–108: Nr. 1392, 1395, 1396, 1413}. Savo ruožtu, kaip smulki, nežymi, adata gali reikšti bergždžias pastangas rasti tai, ko rasti nejmanoma: *Ieško adatos kupetoj šieno...; Ieško kaip adatos kūgy šieno; Ieško kaip aklas adatos; Dingo kaip adata; Prapuolė kaip adata* (atitinkamai la. *kā adata siena kaudzē* „kaip adata šieno kaugėje“) ir pan.^{LPP1, 93; PPr, 346; BfA, 140–141}. Kita vertus, *Adata maza, bet lielu darbu dara* „Adata maža, bet didelį darbą dirba“; *Adatiņa, maza sieva, liela darba darītāja* „Adatėlė, maža moterėlė, didelio darbo darytojėlė“^{LSP, 110: Nr. 1480, 1481}; ir *Adatos maiše nepaslēpsi, o Kur adata lenda, ten ir siūlą traukia*, todėl kartais žmogus

sėdi, guli, nerimsta *kaip ant adatų* (atitinkamai la. *kā uz adatām*) LPP1, 92, 95, 97; LKŽ1, 18; LKŽ12, 591; FŽ, 2; BfA, 137–138, 148; LSP, 246; Nr. 5259; 247: Nr. 5290. G. Buftenės žodžiais, čia „fizinis adatos dūrio skausmas sutapatinamas su nemaloniū nerimo, baimės jausmu, t.y. psichine asmens būseną, kuri ir yra minėtų priežodžių denotatas. Su adatos dūriu, badymu gali būti lyginami ir kito asmens atliekami veiksmai, sukeltantys nemaloniūs išgyvenimai: *Pamotė myluoja, kaip adata bado; Dūrė kaip adata* ‘užgavo, pasakė į akis nemalonią tiesą’“ BfA, 137. Taigi ir žmogaus liežuvis kartais duria, gelia *kaip adata* LKPŽ, 19.

Pagal adatos sukeliama asociacija žmogui gali būti suteikiama atitinkama pravardė, kaip antai: *Adata* „pikta“, *Adatėlė* „liesa“, *Adatnykas* „liesas ir vikrus“, *Adatos skylutė* „siuvėjas“ LP, 140. Su šiomis pravardėmis, o gal su atitinkamu asmenvardžiu (plg. *Adata* 1668 m.) gali būti susiję Garliavos, Kauno r., ir Seredžiaus, Jurbarko r., gyvenviečių dalių pavadinimai atitinkamai *Adatai* ir *Ādatiškė*, taip pat viensėdžio Čekiškėse, Kauno r., pavadinimas *Adaiškė*, nors štai pelkės, raisto Želvoje, Ukmergės r., pavadinimas *Adaūnė* siejamas tiesiog su apeliatyvu *adata* LVŽ1, 12.

Galima dar pridurti, kad adatomis kartais pavadinami ir pušies, eglės ar ežio spygliai (plg. *adatųtas* „dygliuotas, spygliuotas“), žuvies ašakos (plg. ichtionimą *jūros adata*) ir pan. LKŽ1, 18–19.

LITERATŪRA: BfA, 136–153.

SANTRUMPOS:

- BfA = BUFIENĖ, G. *Adata lietuvių ir kitų Europos tautų patarlėse*. Iš: *Tautosakos darbai*, XIII (XX). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- BILTS1 = BALYS, J. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, I. Tübingen: Patria, 1948.
- BlkND = BALKUTĖ, R. *Namų daiktai ir aplinka gydomojoje praktikoje*. Iš: *Žmogus ir gyvenamoji aplinka: Konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2007.
- BlzLRD = *Linėlius roviau, dainavau*. Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė. Vilnius: Vaga, 1990 (kalba cituojant sunorminta).
- BRMŠ2 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- BRMŠ3 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- DkŽT2 = DAUKANTAS, S. *Žemaičių tautosaka*, II: *Pasakos, patarlės, mįslės*. Vilnius: Vaga, 1984.
- FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

- GrgLLM = *Menu mįslę keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės*. Paruošė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.
- GrgPP = GRIGAS, K. *Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų, lotynų, prancūzų, ispanų atitikmenimis*. Vilnius: Vaga, 1987.
- LKPŽ = *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Sudarė K. B. Vosyltė. Vilnius: Mokslo, 1985.
- LKŽ1–20 = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
- LP = BUTKUS, A. *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti, 1995.
- LPP1 = *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, I. Tomą parengė Kazys Grigas ir kiti. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LSP = *Latviešu sakāmvārdi un parunas: Izlase*. Sastādījusi E. Kokare. Rīgā: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1957.
- LTM = *Latviešu tautas mīklas: Izlase*. Sastādījusi A. Ancelāne. Rīgā, 1954.
- LTs5 = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- LVŽ1 = *Lietuvos vietovardžių žodynas*, I: *A–B*. Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- MS = *Mįslių skrynelė*. Sudarytojas Stasys Lipskis. Vilnius: Žuvėdra, 2002.
- PPr = *Patarlės ir priežodžiai*. Vilnius, 1958.
- SbAED = *Atbēga elnias devyniaragis: Rožes Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- StdST = STUNDŽIENĖ, B. *Smulkioji tautosaka Kazimiero Šaulio veikale „Juodžiūnų tarmė“*. Iš: *Tautosakos darbai*, II (IX). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1993 [kalba cituojant subendrinta].
- БМ = *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік*. Мінск: Беларусь, 2004.
- Згді = *Загадкі: 2-е выданне, выпраўленае і дапрацаванае*. Складнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. Мінск: Беларуская навука, 2004.
- ЛП = *Легенды і паданні. Складальнікі: М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі; 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае*. Мінск: Беларуская навука, 2005.

The Needle in the Lithuanian Mythology

Dainius RAZAUSKAS

The aim of the article is to describe as small a household object as a needle and to do so from the mythological point of view, or, in other words, to present the mythological data on the needle found in the historical sources on the Lithuanian religion, folklore, proverbs etc. As it were, the needle was used in some religious, especially funeral rituals and magical practices since the dawn of time. In those instances it is most closely associated with women. In later proverbs the needle is most often compared with women or mares. In this context sexual connotations occur, too.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, el.p. liaudies.kultura@llkc.lt; dainius@liti.lt

Gauta 2009-09-21, įteikta spaudai 2009-12-04